

3. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. посібник. – К.: Знання, 2008.
4. Крупа М. Лінгвістичний аналіз тексту. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005.
5. Мельничайко В.Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови. – К., 1984.
6. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2005.
7. Москальская О.И. Грамматика текста. – М.: Высшая школа, 1984.
8. Пентилюк М.І. Стилістична організація тексту // Зб. наук. праць «Південний архів». – Херсон: Айлант, 1999. – Вип. 5. – С.12-16.
9. Програма для загальноосвітніх шкіл. Українська мова. 5-12 класи. – К.-Ірпінь: Перун, 2005.
10. Словник-довідник з української лінгводидактики / За ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003.
11. Українська мова. Енциклопедія. – К.: “Українська енциклопедія” ім.М.П.Бажана, 2000.

УДК 371.32

І.А. Кучеренко

УРОК-ЛЕКЦІЯ – ОСНОВНІ ВИДИ ТА СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОВЕДЕННЯ

У статті охарактеризовано урок-лекцію як форму навчання, проаналізовано особливості її основних видів, розкрито можливість використання різноманітних лекцій у старшій профільній школі.

The article contains the lecture-lesson as a forming of education, analysed peculiarity of its aspect.

Сучасний зміст освіти в Україні спрямований на створення оптимальних умов для підвищення ефективності навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі, реалізації особистісного потенціалу кожного учня. Вирішення цього питання пов'язане з реалізацією основної мети навчання української (рідної) мови, визначеною Державним стандартом загальної середньої освіти: «Формування особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами в різних формах, сферах і жанрах мовлення, тобто в забезпеченні належного рівня мовленнєвої компетенції учнів, що є однією з найважливіших умов їхньої соціалізації» [3].

Основною формою навчання у старшій школі є урок, якому належить провідна роль у навчанні і вихованні учнів. Сучасний урок української мови – це «урок співпраці учителя з учнем, урок, на якому вчитель уміло використовує можливості учня для формування його як мовної особистості, здатної до активного розумового розвитку, до мовленнєвої діяльності в усіх її видах, до самовдосконалення духовних і моральних якостей» [6: 77]

Проблема типології уроків є актуальною, і кожні 15-20 років дидактика переглядає та пропонує нові їх класифікації. Проблеми сучасного уроку мови, поєднанню в ньому традиційного і новаційного, визначенню його змісту, структури й організації приділяли увагу в своїх дослідженнях М.Баранов, О.Біляєв, Н.Голуб, Т.Донченко, С.Караман, Т.Ладиженська, М.Пентилюк, О.Текучов, О.Хорошковська та ін. Але до цього часу немає одностайної думки щодо класифікації уроків рідної мови, загальноприйнятої їх типології.

Інноваційні процеси сучасної освіти спричиняють виникнення нових підходів до організації і проведення уроку рідної мови. Для реалізації профільного навчання у старшій школі все частіше з'являються, крім традиційних уроків, нетрадиційні їх види. Такі форми навчання стануть ефективними за умов використання оптимальних варіантів структури уроку, науково обґрунтованої організації його змісту, правильного вибору методів і прийомів навчання. Старшокласники – це майбутні потенційні студенти, тому виправдано і доречно застосовувати на практиці такі уроки, як лекції, семінари, колоквиуми, практикуми, заліки. Впродовж уроків слід належне місце відводити диспутам, груповій роботі, рольовим іграм,

керуванням дослідження, які формуватимуть не тільки мовні та мовленнєві вміння, а і розвиватимуть загальнонавчальні способи розумових дій (планування, моделювання, узагальнення і конкретизація, аналіз та синтез, формулювання проблем й аргументів їх розв'язання тощо).

Мета статті – охарактеризувати урок-лекцію як форму навчання у старшій профільній школі, визначити основні її види і методику проведення.

У старшій школі ефективним є впровадження такої форми навчання як урок-лекція, що будується на основі інформаційно-монологічного мовлення. М.І.Пентилюк визначає урок-лекцію як форму навчання, що «передбачає логічний довготривалий виклад підготовленого вчителем заздалегідь навчального матеріалу із застосуванням засобів і прийомів активізації пізнавальної діяльності учнів» [7: 79]. Урок-лекція залучає школярів до творчої діяльності, забезпечує науковий рівень вивчення матеріалу.

Профільна спрямованість навчальної діяльності учнів у старшій школі дає можливість проводити лекцію під час вивчення нової теми, з метою подання учням складної лінгвістичної інформації, за умови відсутності теоретичного матеріалу в підручниках, узагальнення і систематизації вивченого матеріалу певного розділу чи теми.

Лекція виконує різноманітні функції:

- формує коротко і містко більш глибокі теоретичні знання;
- розвиває в учнів мотивацію до навчання;
- стимулює до саморозвитку і самоосвіти;
- дає можливість встановити взаємозв'язок між новим матеріалом і тим, що вивчався раніше;
- забезпечує швидший темп навчання;
- залучає до активної співпраці весь класний колектив;
- розвиває науковий світогляд учнів.

За визначенням С. Гончаренка, основні вимоги до лекції – це «науковість, доступність, єдність форми і змісту, органічний зв'язок з іншими видами навчальних занять» [2: 189]. Ураховуючи визначені вимоги, можна виділити головні вимоги до шкільного уроку-лекції: вона має бути цілеспрямованою, носити пошуковий характер; реалізовувати навчальну, розвивальну і виховну мету; тема лекції повинна бути побудована з урахуванням принципу наступності та перспективності; бути місткою, цілісною, ритмічною; інформативність теоретичного матеріалу має доповнювати, а не повторювати зміст підручника, містити новизну матеріалу, що подається; бути цікавою для вчителя й учнів.

Залежно від форм організації навчально-пізнавальної діяльності учнів урок-лекція може бути монологічною, діалогічною і полемічною.

Монологічна лекція викладається вчителем у формі розповіді або пояснення, в яких розкриваються питання навчальної теми у вигляді готових висновків. У процесі уроку усно сприймають інформацію, фіксують основні положення, теоретичні відомості і запам'ятовують їх. Учитель, обираючи монологічний тип лекції, може чітко визначити зміст лекційного матеріалу, забезпечити його реалізацію, регламентувати свою діяльність і діяльність учнів, подавати матеріал блоками, варіювати їх залежно від того, як інформація сприймається старшокласниками.

Лекція у формі діалогу передбачає активну участь учнів у процесі вивчення програмового матеріалу, скеровану і спрямовану вчителем у певне русло. Ефективність уроку-лекції у діалогічній формі залежить від учителя-словесника, а саме від заздалегідь добре продуманих і сформульованих ним запитань для бесіди з учнями, передбачених можливих відповідей, від їх аналізу і визначення серед найбільш істотних.

Полемічна лекція може застосовуватися під час вивчення лінгвістичного матеріалу й будується у вигляді постановки дискусійних та проблематичних запитань і завдань, що вимагають вирішення у ході дискусії. Впродовж застосування полемічної лекції роль учителя досить складна, адже він має не тільки керувати процесом навчання, а і володіти мистецтвом

полеміки, орієнтуватися у різних точках зору, спрямовувати учнів на правильні висновки, бути демократичним, справедливим, винахідливим ерудитом.

На нашу думку, шкільна лекція не повинна бути викладена у формі монологу вчителя, а має містити елементи бесіди, залучаючи до активної діяльності учнів. Сучасні лінгводидакти наголошують на поєднанні лекції і бесіди, що дасть «змогу ефективно організувати і спрямувати мислительну діяльність учнів, привчає їх аналізувати факти, робити висновки, узагальнювати» [4: 123]. Під час проведення лекційного заняття варто час від часу застосовувати евристичну бесіду, а в кінці уроку – узагальнюючу бесіду для формулювання колективних висновків.

Важливим етапом ефективності уроку-лекції є письмова фіксація матеріалу впродовж заняття (план, тези, конспект, нотатки, терміни тощо), яка підвищує якість засвоєння навчального матеріалу. Вчитель керує конспектуванням лекції: впродовж уроку інтонаційно виділяє найбільш важливий матеріал для запису, або ж диктує короткі та чіткі визначення певних теоретичних відомостей. Необхідність за короткий час подати об'ємний і складний матеріал вимагає застосування таких методів, як складання теоретичних моделей, таблиць, схем, узагальнюючої символіки.

З метою підвищення рівня засвоєння знань, пришвидшення їх сприйняття варто реалізовувати різноманітні форми наочності і ТЗН відповідно до тематики заняття; вдалим, на нашу думку, має бути використання таблиць, слайдів, інформативних листів, графіків, відеороликів, аудіомагнітофона, телевізора, комп'ютера. Узагальнюючу наочність учитель може використовувати як основу для проведення лекції чи бесіди, але більш розвиваючий і навчальний ефект дає самостійне складання таблиць, схем, моделей тощо.

А.О.Вербицький класифікує лекцію на такі види: інформаційна, проблемна, лекція-візуалізація, лекція вдвох, лекція-прес-конференція [1: 103]. Такі види лекцій можуть бути застосовані у старшій школі для учнів суспільно-гуманітарного напрямку профільного навчання.

Інформаційна лекція є найбільш поширеним серед традиційних видів шкільного уроку-лекції. Основне завдання такої лекції – викласти і пояснити учням певну інформацію відповідно до програмового матеріалу, охарактеризувати і по можливості вирішити деякі проблемні питання, що існують з цього приводу в сучасній науці. Вчитель, на нашу думку, має репрезентувати і пояснити основні, ключові питання теми, з'ясування яких дасть можливість учням більш глибоко засвоїти матеріал, що закріплюватиметься на наступних уроках. Важливим у проведенні інформаційної лекції є вміння вчителя-словесника так відібрати і згрупувати матеріал, щоб під час заняття учні логічно осмислили закономірності й особливості будови та функціонування мовних явищ і фактів, що вивчаються.

Ефективною формою навчання у старшій школі є проблемна лекція, спрямована на узагальнення і систематизацію знань, умінь та навичок. Лекція, що носить проблемний характер, будується таким чином, щоб процес пізнання спрямовувався на пошуково-дослідницьку діяльність самих учнів. Упродовж уроку теоретичний матеріал не нав'язується учням у готових, застиглих формулюваннях, а постає перед ними в генезисі (процесі утворення і становлення мовного явища чи поняття, що розвивається далі), або у формі проблемного завдання, яке необхідно вирішити. Це породжує пізнавальну активність учнів, залучає їх до співпраці, активізує емоційну сферу, розвиває логічне і творче мислення.

Нетрадиційною формою навчання у загальноосвітній школі, що була запозичена із вищої школи і виникла в результаті пошуку нових можливостей реалізації принципу наочності, є лекція-візуалізація. Візуалізація є способом інформації за допомогою різних семіотичних систем, зміст такої лекції підсилюється використанням різноманітних образних форм (малюнків, графіків, схем, відеослайдів, опорних сигналів тощо). На думку М.В.Буланової-Топоркової, «відеоряд, будучи сприйнятим та усвідомленим, зможе служити опорою адекватних думок та практичних дій» [5: 112]. Лекція-візуалізація привертає увагу до вивченого матеріалу, підвищує рівень засвоєння знань, пришвидшує їх сприйняття. Особливість підготовки вчителя до такої лекції полягає в пошуках шляхів

переконструювання навчальної інформації у візуальну форму, запропоновану учням за допомогою наочності і ТЗН. Ефективність формування знань та вмінь учнів під час проведення лекції-візуалізації залежить від правильного і доречного коментування вчителем підготовлених задалегідь матеріалів, що розкривають сутність теми, створення проблемних ситуацій, залучення учнів до активної діяльності з наочною інформацією, обговорення побаченого чи почутого.

Доцільним у профільних класах старшої школи є проведення уроку-лекції вдвох. Найбільш ефективним застосуванням такого виду лекції є випадки, коли необхідно переконати в чомусь учнів, привернути або підтримати їхню увагу до навчального матеріалу. Лекція вдвох проводиться двома вчителями, які за планом уроку обговорюють одну тему (проблему) з різних точок зору як між собою, так і з учнями. Проблематизація проходить за рахунок форми проведення та змісту уроку. При цьому важливо застосовувати міжпредметні зв'язки, адже їх реалізація забезпечить цілісне сприйняття предметів, що вивчаються, визначення їх практичної значущості. Впродовж лекції вдвох формуються вміння учнів оперативно аналізувати, орієнтуватися у викладеній інформації, оцінювати її з позиції достовірності, актуальності та практичного значення, робити висновки.

У ході проведення лекції-прес-конференції більшість учнів матимуть можливість демонструвати власну мовну, мовленнєву і комунікативну вправність відповідно до основної теми заняття. Зміст лекції-конференції оформлюється відповідно до питань із теми, що цікавлять учнів. Учитель, систематизуючи їх, будує урок таким чином, щоб у процесі логічного викладу були висвітлені всі окреслені питання. Такий вид лекції буде ефективним на початку вивчення теми (розділу) або наприкінці.

Лекційна форма проведення сучасного уроку рідної мови готує учнів старших класів до напруженої розумової діяльності, що чекає їх у майбутньому під час навчання у вищій школі. Вибираючи певну форму навчання, окремий вид уроку-лекції, вчителі-словесники мають враховувати дидактичну мету заняття, зміст і характер навчального матеріалу, навчально-матеріальну базу школи, власний досвід, запити і побажання учнів та ін.

Для з'ясування рівня засвоєння учнями викладеного матеріалу після лекції варто в класах з профільним навчанням проводити уроки-семінари, уроки-практикуми, уроки-колоквиуми. Логічним завершенням вивчення розділу в цілому є застосування в сучасній школі уроку-заліку, метою якого є перевірка успішності та якості знань старшокласників.

У сучасних умовах профільної старшої школи домінуючою є особистісна орієнтація навчання, яка передбачає забезпечення оптимальних умов для різнобічного розвитку кожного учня. Метою вчителя на уроці має стати не тільки формування знань, умінь та навичок, а і розвиток індивідуальності кожної особистості у класному колективі, створення оптимальних умов для такого розвитку. В результаті особистісно-зорієнтованого навчання учень вступає у світ вільного учіння під керівництвом і допомогою вчителя-словесника.

Урок-лекція як інструмент навчання і виховання, як форма сучасного навчального процесу у старшій школі має бути особистісно орієнтованою (на учня, групу, класний колектив), побудованою не стільки на монолозі вчителя, а на діалогічному спілкуванні вчителя – учня. Такий урок має починатися із повідомлення конкретної навчальної, розвивальної і виховної мети, адже школяр як суб'єкт діалогічної діяльності має досягти в кінці уроку поставлених цілей, а вчитель допомогти і направити діяльність учнів на орієнтований конкретний результат. З метою підвищення ефективності уроку-лекції вчителю необхідно визначити її місце в логічній структурі навчального предмета, чітко сформулювати тему лекції, окреслити оптимальний обсяг змісту теоретичного матеріалу, відібрати і раціонально використати методи та засоби його якісної реалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: Контекстный подход. – М.: Высшая школа, 1991. – 207с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

3. Державний стандарт загальної середньої освіти. Українська мова. – Дивослово. – 1997. – № 7. – С.18.
4. Захлюпана Н.М., Кочан І.М. Словник-довідник з методики викладання української мови. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2002. – 250с.
5. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие / М.В.Буланова-Топоркова, А.В.Духавнева, Л.Д.Столяренко и др. – Ростов н/Д.: Феникс, 2002. – 544с.
6. Пентилюк М.І., Окуневич Т.Г. Сучасний урок української мови. – Х.: Вид. група «Основа», 2007. – 176с.
7. Словник-довідник з української лінгводидактики: Навчальний посібник / За ред. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003. – 149с.

УДК 371.3

В.І. Луценко

ТЕКСТ ЯК ОСНОВА СТВОРЕННЯ НА УРОКАХ РІДНОЇ МОВИ РОЗВИВАЛЬНОГО МОВЛЕННЕВОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті проаналізовано умови, за яких текст може стати основою створення розвивального мовленнєвого середовища на уроках рідної мови.

This article deals with the circumstances concerning the text which can become the basis of making of the language communication at the lessons of native language.

Нині система освіти зорієнтована на формування комунікативної компетенції школярів, тобто формування здатності розв'язувати за допомогою мовних засобів комунікативні завдання в конкретних формах та ситуаціях спілкування.

Навчання рідної мови у вітчизняній методиці завжди розглядалося в нерозривному зв'язку з розвитком і вихованням учня. Розвиток особистості великою мірою залежить від мовленнєвого середовища, що її оточує. Вивченню ролі комунікативного середовища і способів його формування на уроках рідної мови присвячено низку робіт В.Мельничайка, М.Пентилюк, Л.Скуратівського, Л.Федоренко та ін. У лінгводидактичних дослідженнях відзначається, що «комунікативне середовище – це мовлення, яке сприймає людина в природних умовах... Якість сприйняття мовлення визначає розвивальний потенціал комунікативного середовища [5: 127]».

Відомо, що мовлення породжує тексти. На думку М.Бахтіна, «людина завжди виражає себе (говорить), тобто створює текст... [2: 57]». Текст як лінгводидактичний засіб є основою не тільки навчального, а й розвивального мовленнєвого середовища на уроках рідної мови. У лінгвістиці текст визначається як категорія, що показує «мову в дії». Саме ця якість тексту і дозволяє створити на уроці цілком природне мовленнєве оточення.

Мета статті полягає у з'ясуванні умов, за яких текст може стати основою створення природного розвивального мовленнєвого середовища на уроках рідної мови.

Робота над текстом повинна перетворитися в полілог, активним учасником якого стане кожний учень. Створення атмосфери спільної творчої діяльності вчителя й учня пробуджує інтерес школярів до роботи над текстом. Поступово така робота набуває дослідницького характеру, що визначається тим, які саме завдання пропонуються до тексту, яка послідовність їх виконання. При цьому учням має бути зрозуміло, чому вони виконують саме ці, а не інші завдання; від уроку до уроку школярі повинні переконуватися в тому, що дослідження особливостей використання мовних засобів у тексті допомагає їм глибше зрозуміти зміст висловлювання, задум автора.

Цілеспрямований добір текстів і завдань, включення кожного уроку в продуману систему роботи – ось ті умови, що створюють розвивальне комунікативне середовище, яке забезпечує мовленнєвий розвиток учнів, а на основі нього – удосконалення, розвиток мовної